

نگهداری و حقوق حیوانات

حجت الاسلام والمسلمین یدالله مقدسی*

مقدمه

مجموعه جهان هستی با خالق خود، ارتباطی هوشمندانه دارند؛ هر چند ادراک آن از راه متعارف برای انسان عادی مقدور نیست.^۱ جانوران نیز از این مجموعه هستند که از ادراک جزئی، شعور، احساسات و عواطف بهره‌مندند؛ چنانکه امام صادق علیه السلام فرموده است: «خدا به حیوانات [به تناسب خلقت آنها] چهار خصلت عنایت کرد: شناخت خالق خود، شناخت چگونگی پی جویی روزی، شناخت نر از ماده و ترس از مرگ».^۲ از این رو جانوران حرمت دارند و آدمیان نیز به لحاظ نگهداری و بهره‌برداری از آنها، مکلف هستند که احترام ذاتی و حق حیات آنها را که از سوی پروردگار بر عهده آنان نهاده شده است، رعایت کنند.^۳ بنابراین نگهداری و تصرف و بهره‌برداری انسان از حیوانات ضوابط شرعی و اخلاقی بسیار دقیقی دارد و قوانین حمایتی و حقوقی که اسلام برای حیوانات وضع کرده است، احکامی شرعی و الزام‌آورند. این نوشتار ابتدا از نگهداری حیوانات در منزل و چگونگی رفتار با آنها سخن می‌گوید و سپس به حقوق حیوانات می‌پردازد.

نگهداری حیوانات

نگهداری برخی جانوران در محل زندگی انسان، اقتضائاتی دارد که به لحاظ زمان و مکان و شرایط متفاوت است؛ از این رو در آموزه‌های دینی در این باره نظر یکسانی مشاهده نمی‌شود؛

* پژوهشگر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱. اسراء: ۴۴: «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ».

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۵۳۹.

۳. محمدحسن نجفی، جواهر الکلام، ج ۲۷، ص ۱۱۱.

بلکه با لحاظ شرایط و مصالح و مفاصد، پیشنهادهایی شده؛ چنان‌که از نگهداری برخی از آنها نهی شده است. نگهداری حیوانات در محل زندگی، مبتنی بر وضعیت زمانی، مکانی و امکان نگهداری با رعایت بهداشت محیط زیست انسان است، بدون آنکه به آدمی یا همسایگان او آسیبی برسد و گرنه زیستگاه حیوانات باید جدای از محیط مسکونی افراد باشد.

به دیگر سخن، در دوران گذشته شیوه زندگی انسان‌ها متفاوت از دوران کنونی بوده و جانوران در زندگی غالب افراد به نوعی حضور داشتند و به صورت فرآورده‌های لبنی، گوشتی، حمل و نقل، کشاورزی و ... مورد بهره‌برداری بوده‌اند، اما در دوره کنونی شیوه زندگی انسان‌ها تغییر یافته و در نتیجه نگهداری و بهره‌وری از حیوانات نیز متفاوت گشت و محیط‌های زندگی ناگزیر به دو بخش محیط زیست انسان و محیط نگهداری حیوان تقسیم شده است. در چنین شرایطی، نگهداری جانوران اقتضانات و آداب خود را دارد.

اگر در آموزه‌های دینی درباره نگهداری برخی حیوانات به هدف بهره‌برداری از آنها پیشنهادی شده است، البته با لحاظ این شرایط و آداب است، چنان‌که به نگهداری جانورانی مانند گوسفند که مایه برکت^۱ و شتر که مایه عزت و اسب که مایه خیر و خوبی دانسته شده^۲ پیشنهاد شده است. سهم این سه حیوان در اقتصاد خانواده، حمل و نقل و دفاع در دوران گذشته برجسته بوده و هم‌اکنون نیز بخشی از فرآورده‌های گوشتی مردم جهان از گوسفند و شتر است؛ چنان‌که در موقعیت استثنایی و حتی در برخی مناطق در وضعیت عادی از اسب و شتر برای بارکشی و کار همچنان استفاده می‌شود.

درباره نگهداری برخی پرندگان مانند خروس و نوعی کبوتر نیز، با لحاظ وضعیت زمانی و مکانی و امکان نگهداری با رعایت بهداشت محیط زیست پیشنهادهایی شده است. البته این کار در شرایط کنونی، در مجتمع‌ها و آپارتمان‌های مسکونی یا امکان‌پذیر نیست و یا با آسیب‌های فراوانی از قبیل: آلودگی بهداشتی و همسایه‌آزاری و مانند آن، همراه است و این آسیب‌ها نیز، در آموزه‌های دینی ممنوع است.^۳

نکوهش از نگهداری سگ در خانه

سگ جانوری است که درباره وفای آن سخن‌ها گفته می‌شود که البته این وفا در جای خود

۱. جلال‌الدین سیوطی، الجامع الصغیر، ج ۲، ص ۵۰۹. «مَا مِنْ أَهْلِ بَيْتٍ عِنْدَهُمْ شَاةٌ إِلَّا وَفِي بَيْتِهِمْ بَرَكَةٌ»

۲. همان، ج ۱، ص ۴۷۱. «الْإِبِلُ عَزٌّ لِأَهْلِهَا وَالْغَنَمُ بَرَكَةٌ وَالْخَيْرُ مَعْفُودٌ فِي نَوَاصِي الْخَيْلِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»

۳. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۵، ص ۷۴. «... وَلَا يُؤْذِي الْجَارَ...»

ارزشمند است. اما در همان حال خدای بزرگ بر پایه مصالح و مفاسدی نجاست سگ معمولی نه دریایی را ذاتی (نجس العین) آن قرار داده و از آمیختگی و تماس آن با ابزار زندگی منع کرده است.^۱ از امیر مؤمنان علیه السلام نقل شده که: «تَنَزَّهُوا عَنْ قُرْبِ الْكِلَابِ»^۲ از نزدیک شدن به سگ پرهیزید؛ حتی در برخی احادیث درباره آسیب‌های معنوی آن نیز نکاتی بیان شده است، برای نمونه از پیامبر صلی الله علیه و آله در این باره نقل شده: «لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ وَلَا كَلْبٌ وَلَا جُنُبٌ»^۳ خانه‌ای که مجسمه یا سگ یا جُنُب در آن باشد، ملائکه الهی به آن در نمی‌آیند».

بی‌تردید نهی از نگهداری این حیوان در محیط زندگی و منع از نزدیک شدن به آن برای آلوده بودن آن و زمینه انتقال برخی از میکروب‌ها و نجس بودن آن از نظر حکم فقهی است و روشن است که حفظ نظافت و بهداشت خود و محیط زندگی و پاک‌ی بدن و لباس و ظروف و ابزار و وسایل خورد و خوراک از نظر تعالیم دینی اهمیت بسیاری دارد؛ هرچند با پیشرفت دانش و استفاده از برخی واکسن‌ها و داروها ممکن است از برخی ویروس‌های سگ پیش‌گیری شود، اما جلوی نجاست آن از این راه گرفته نمی‌شود.

با این حال داشتن سگ آموزش دیده که به آن سگ شکاری و سگ نگهبان (کلب معلّم) گفته می‌شود و از آن برای اهدافی، مانند: نگهبانی مزرعه، کارخانه، گله یا در شکار و جست‌وجوی اجناس قاچاق استفاده می‌شود، در صورتی که سه نکته یادشده (نظافت، طهارت و بهداشت) درباره آن مراعات شود و محیط نگهداری آن با ابزار و وسائل زندگی انسان آمیخته نباشد، از نظر احکام اسلامی اشکالی ندارد. امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: «لَا خَيْرَ فِي الْكِلَابِ إِلَّا الْكَلْبُ صَيِّدٌ أَوْ كَلْبٌ مَاشِيَةٌ»؛ در سگ خیری نیست، مگر در سگ شکاری و سگ همراه گله گوسفندان». البته در فقه برای حلال و پاک بودن شکار سگ شکاری شش شرط نهاده شده که در رساله‌های عملیه بیان شده است.

پرهیز از رفتار ناروا با حیوانات

آموزه‌های دینی بر رفتار نیکو و مدارا با حیوانات و بهره‌گیری درست از آنها تأکید دارد و به انسان اجازه نمی‌دهد جایگاه و حقوق جانوران را نادیده بگیرد و رفتار دلخواهی با آنها داشته

۱. توضیح المسائل، عنوان نجاسات، سگ و خوک.

۲. حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۱۱۵.

۳. حسین بن محمد تقی نوری، مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۴۵۳.

۴. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۵۵۲.

باشد و یا مایه اذیت و آزار آنها گردد؛ از این رو مدارا در بهره‌گیری‌های گوناگون از حیوان و پرهیز از رفتارهای ناروا با آنها جزء فرهنگ اسلامی است. در این جا به برخی از رفتارهای ناروا اشاره میشود:

۱. **درگیر کردن حیوان:** یکی از سرگرمی‌های بشر از دیرزمان، درگیرکردن حیوانات باهم، مانند خروس، قوچ، سگ و غیر آنها بوده و امروزه نیز در برخی نقاط جهان این کار رایج است و حتی شبکه‌های تلویزیونی به پخش این مسابقات می‌پردازند. این‌گونه رفتارکردن با حیوانات در اسلام نهی شده است. از امام صادق ع نیز درباره درگیر کردن حیوانات با یکدیگر پرسیده شد. امام پاسخ داد: این عمل در همه موارد مکروه است؛ مگر میان سگ‌ها. ^۱ البته این کار در همه موارد یادشده اگر مایه ظلم به حیوان شود، حرام است.

به گفته علامه مجلسی، مقصود از جواز این عمل در سگ‌ها نیز، درگیر کردن سگ‌ها با یکدیگر نیست؛ بلکه منظور آموزش و تمرین آنها برای شکار است تا بتوان آنها را برای شکار به سوی حیوانات دیگر فرستاد. ^۲

۲. **تیراندازی به جانداران:** اسلام شکار کردن برخی حیوانات در اوضاع ویژه را اجازه داده است؛ ولی اجازه نداده که بی‌جهت و برای هوس‌رانی، به جان‌داری تیراندازی شود؛ از این‌رو پیامبر ﷺ فرمود: هیچ جان‌داری را هدف تیراندازی خود قرار ندهید. ^۳

۳. **خسارت بر حیوان:** آدمی نمی‌تواند به حیوان ضربه بزند که مایه، آسیب و خسارت بر اعضای بدن حیوان شود از قبیل چشم، دست، پا و مانند آن. اگر کسی چنین کاری انجام دهد، علاوه بر آنکه گناه کرده، ضامن خسارت مالی آن هم است و در روایات و فقه، اندازه ضمانت اینها معین شده که باید به مالک حیوان بپردازد؛ ^۴

۴. **سوزاندن حیوانات:** سوزاندن حیوان گناه است و از آن نهی شده است؛ پیامبر ص از سوزاندن حیوان ^۵ و نیز از شکنجه کردن حیوان با آتش نهی کرد؛ ^۶ آن حضرت با اینکه کشتن زنبور

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۵۵۳. «سَأَلْتُهُ عَنِ التَّخْرِيشِ بَيْنَ الْبَهَائِمِ، فَقَالَ ﷺ: كُلُّهُ مَكْرُوهٌ إِلَّا الْكَلْبَ»

۲. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۶۱، ص ۲۲۷.

۳. جلال‌الدین سیوطی، الجامع الصغیر، ج ۲، ص ۷۲۹. «لَا تَتَّخِذُوا شَيْئًا فِيهِ الرُّوحُ غَرَضًا»

۴. سید روح‌الله موسوی خمینی، تحریر الوسیله، ج ۲، کتاب الدیات، فی الجنایه علی الحیوان.

۵. محمد بن علی صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳. «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى أَنْ يُحْرَقَ شَيْءٌ مِنَ الْحَيَوَانِ بِالنَّارِ»

۶. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۶۱، ص ۲۴۴. «إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَدْ نَهَى عَنْ تَغْذِيبِ الْحَيَوَانِ بِالنَّارِ»

[مودی را برای دفع ضررش] جایز می‌دانست، آتش زدن لانه آنها را روا نمی‌دانست.^۱ گفتنی است، همان‌گونه که پیامبر ﷺ کشتن هر موجود جاندار را منع کرده؛ کشتن حیوان مودی (آزارسان) را مجاز دانسته است؛^۲ مردی از انصار خدمت رسول خدا ﷺ رسید، عرض کرد: ای رسول خدا! سگ فلان ذمی (اهل کتاب) لباسم را درید و پایم را مجروح ساخت و مرا از نماز با شما باز داشت. آن حضرت فرمود: کشتن سگ هار واجب است.^۳ البته اگر سگ مالک داشته باشد، نخست باید به او خبر داد تا از خسارت پیش‌گیری کند. چنانچه پیش‌گیری نکند و سگ بگزد، خسارت بر آن ضامن ندارد.^۴

حقوق حیوانات

مهم‌ترین حقوق حیوان، به نیازهای اساسی اش ارتباط دارد که به بخشی از آن‌ها اشاره می‌شود.

۱. حق تغذیه

تغذیه حیوانی که در خدمت نیازهای آدمی است، گاهی از محیط‌زیست خود (مانند بیابان) است که در این فرض مالک یا بهره‌گیرنده از آن، باید حیوان را برای تأمین نیازهای خود آزاد بگذارد. گاهی محیط زندگی حیوان (بیابان) زمینه تغذیه ندارد که در این صورت مالک یا بهره‌گیرنده، باید آب و خوراک حیوان را فراهم کند و حتی نباید شیر حیوانی را که نوزاد دارد، بدوشد؛ زیرا شیر مادر سهم نوزاد است، و گرنه ضعیف می‌شود.^۵ اگر مالک از تأمین آب و آذوقه مناسب برای حیوان سر باز زند، حاکم شرع او را بر یکی از سه کار (فروختن، سر بریدن، پرداختن هزینه نیازهای او) وا می‌دارد. اگر نیاز حیوان از این راه تأمین نشد، حاکم شرع به نیابت از صاحب حیوان بر اساس مصلحت و به تناسب زمان و مکان اقدام می‌کند.^۶

بر مبنای فقه اسلامی هر گاه کسی مالک حیوانی شود، بر او واجب است نیازهای آن حیوان

۱. همان، ص ۳۱۸. «... يُكْرَهُ إِخْرَاقُ بُيُوتِهَا بِالنَّارِ»

۲. علی بن حسام متقی هندی، کنز العمال، ج ۱۵، ص ۳۹. «نَهَى عَنْ قَتْلِ كُلِّ ذِي رُوحٍ إِلَّا أَنْ يُؤْذِيَ»

۳. حسین بن محمد تقی نوری، مستدرک الوسائل، ج ۸، ص ۲۹۶. «... إِذَا كَانَ الْكَلْبُ عَقُورًا وَجَبَ قَتْلُهُ»

۴. محقق حلی، شرائع الإسلام في مسائل الحلال والحرام، ج ۴، ص ۲۴۰. «لو جنى على الصائلة جان فيان كان للدفع لم يضمن.»

۵. محمد بن حسن طوسی، المبسوط، ج ۶، ص ۴۷.

۶. محمد حسن نجفی، جواهر الکلام، ج ۳۱، ص ۳۹۶.

را برآورد. در این حکم فرقی میان حیوان حلال‌گوشت و حرام‌گوشت یا پرنده و غیر پرنده نیست.^۱ هر حیوانی چه در اختیار انسان باشد یا نباشد و چه فایده‌ای برساند یا نرساند، اگر در تغذیه، حفظ و نگهداری نیازمند انسان باشد، به حکم وظیفه دینی و انسانی بر انسان‌ها واجب است نیازهایش را برآورند.^۲ نقل است رسول خدا ﷺ از جایی می‌گذشت، شتری را دید که دستش را بر در منزل بسته بودند؛ اما آب و علفی نزدش نبود. پرسید: «صاحب این حیوان کجاست؟» [آن‌گاه به او فرمود: «آیا درباره کاری که با این حیوان کرده‌ای، از عذاب خدا نمی‌ترسی؟! پس یا برای آن، آب و علفی مهیا کن یا آزادش بگذار تا برای خود چیزی بیابد»].^۳

در روایات بسیاری به تغذیه حیوان اشاره شده است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

۱/۱. توجه ویژه به حیوان شیرده: رعایت حقوق حیوان شیرده، در واقع ادای حق دو حیوان است؛ چراکه شیرخوار انسان یا حیوان بر اثر ضعف جسمانی، آسیب‌پذیرتر و در برابر تهدید خطرناک بدون دفاع است؛ از این‌رو به حمایت بیشتری نیاز دارد.

حمایت از حیوان شیرده به حیوان حلال‌گوشت اختصاص ندارد؛ بلکه حیوانی مانند سگ که از نگهداری آن اجمالاً نهی شده است، اگر شیرده باشد؛ مورد حمایت است. هنگام عزیمت سپاه اسلام برای فتح مکه، رسول خدا ﷺ سگی را دید که به خاطر بچه‌هایش زوزه می‌کشید و آن‌ها شیر مادرشان را می‌خوردند. به جُعَیل بن سُراقه فرمود تا در برابر آن حیوان بایستد و از آن مراقبت کند تا مبادا سپاهیان که از آنجا می‌گذرند، به آن حیوان و بچه‌هایش آسیبی برسانند.^۴

۱/۲. تقدم تشنگی حیوان بر وضو: بنا بر حکم فقهی، اگر حیوانی تشنه در معرض مرگ است و آب به اندازه‌ای نیست که انسان هم حیوان را سیراب کند و هم وضو بگیرد؛ در برخی موارد باید حیوان را سیراب کرد و به جای وضو، تیمم کرد.^۵ در گزارشی از امیر مؤمنان علیه السلام آمده است که روزی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم وضو می‌گرفت و گربه‌ای نزد او آمد. آن حضرت دانست که این حیوان تشنه است. پس ظرف آب را به سوی آن برد و آن حیوان آب نوشید.^۶

۱. همان، ص ۳۹۴؛ محمد بن حسن طوسی، المبسوط، ج ۶، ص ۴۷.

۲. همان، ص ۳۹۴.

۳. علی بن حسام متقی هندی، کنز العمال، ج ۹، ص ۶۸.

۴. محمد بن یوسف صالحی شامی، سبل الهدی و الرشاد، ج ۵، ص ۲۱۲ و ج ۷، ص ۲۹.

۵. محمدحسن نجفی، جواهر الکلام، ج ۳۱، ص ۳۹۶ - ۳۹۴. مسئله متن برای مثال است که از قاعده لزوم حفظ جان حیوان و برتری آن، بر مال دیگری استفاده می‌شود.

۶. ر.ک: محمد بن محمد کوفی، الجعفریات، ص ۱۳؛ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۶، ص ۲۹۳.

۱/۳. پاداش آب دادن به حیوان تشنه: از رسول خدا ﷺ پرسیدند: «آیا نیکی کردن به حیوانات پاداش دارد؟». حضرت فرمود: «آری، برای خنک کردن هر جگر تشنه پاداشی است».^۱ امام باقر علیه السلام نیز فرموده است: «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يُحِبُّ إِتْرَادَ الْكَبِيدِ الْحَرَاءِ وَمَنْ سَقَى كَبِيداً حَرَاءً مِنْ بَهِيمَةٍ وَغَيْرِهَا أَظَلَّهُ اللَّهُ فِي ظِلِّ عَرْشِهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ»^۲؛ خدای والا سیراب کردن تشنگان را دوست دارد و کسی که حیوانی تشنه‌کام یا جز آن را سیراب کند، خدا او را در روزی که سایه‌ای جز سایه او نیست، در سایه عرش خود جای می‌دهد».

۲. حق بهداشت و درمان حیوان

از جمله حقوق حیوانات، رسیدگی به بهداشت آن‌هاست. زیستگاه آلوده و آب و خوراک ناسالم به سلامت آن‌ها آسیب می‌رساند؛ حتی داروهای مورد نیاز حیوان نیز از نیازهای ضروری آن‌هاست و بر پایه احکام فقهی، مالک باید هزینه‌های درمان بیماری آن را بپردازد.^۳ از این رو در روایات پیشوایان معصوم علیهم السلام بر بهداشت و پاکیزگی حیوان تأکید شده است؛ چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرموده است: «گرد و غبار و خاک و خاشاک آغل گوسفندان را بزداييد و آن را پاکیزه نگهداريد تا حدی که بتوان در آن نماز گزارد».^۴

۳. حق استراحت

حق دیگری که شایسته است مسلمان در استفاده خود از حیوان به آن توجه کند، در نظر گرفتن زمان و مکان مناسبی برای استراحت آن است و هنگام استراحت آن‌ها - به‌ویژه در شب - از کاری که موجب سلب آسایش آن‌هاست، بپرهیزد؛ چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرموده است: «إِذَا رَكِبْتُمْ هَذِهِ الدَّوَابَّ فَأَعْطُوها حَظَّها مِنَ الْمَنَازِلِ وَلَا تَكُونُوا عَلَيْها شَيَاطِينٍ»^۵؛ هر گاه حیوانات را به خدمت گرفتید، در استراحتگاه‌ها به آن‌ها فرصت استراحت بدهید و به آن‌ها ستم نکنید؛ و اگر سرزمین خشک و بی‌گیاه بود، از آنجا به سرعت گذر کنید و اگر سرزمین سرسبز و خرم بود، در

۱. محمد بن موسی دمیری، حیاة الحیوان الکبری، ج ۲، ص ۲۴۲؛ محمدباقر مجلسی، بحارالأنوار، ج ۶۲، ص ۶۵.

۲. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۱۳۵.

۳. محمدحسن نجفی، جواهر الکلام، ج ۳۶، ص ۴۳۶ و ۴۳۷.

۴. احمد بن محمد برقی، المحاسن، ص ۶۴۲: «نَطَّفُوا مَرَابِطَها وَ اَمْسَحُوا رُغَامَها؛ اَمْسَحُوا رُغَامَ الْعَنَمِ وَ صَلُّوا فِي مَرَاجِها، فَإِنَّها دَابَّةٌ مِنْ دَوَابِّ الْجَنَّةِ». رغام به معنای خاک است. حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۳۵۹.

۵. عبدالرحمن بن ابی‌بکر سیوطی، الجامع الصغیر، ج ۱، ص ۱۰۲.

استراحتگاه فرود آید»^۱. همچنین فرموده است: «از چرانیدن حیوانات پیش از طلوع خورشید (یعنی در زمان استراحت آنها) بپرهیزید»^۲. لقمان حکیم نیز به فرزندش فرمود: «هنگامی که به محل استراحت نزدیک شدی، از مرکب فرود بیا ... و هر گاه خواستی در منزلی استراحت کنی، بهترین و نیکوترین مکان از حیث رنگ (سرسبز و خرم) و خاک (نرم و حاصلخیز) و دارای بیشترین گیاه را برگزین»^۳.

۴. حق احترام

احترام به حیوان نیز از حقوق اوست. شیوه احترام نیز متنوع است و حتی می‌تواند به صورت سلام باشد؛ چنانکه مردی [با اسبش] خدمت پیامبر ﷺ رسید و به آن حضرت سلام کرد. پیامبر ﷺ به صیغه جمع و با تعبیر «علیکم السلام» پاسخ داد. آن مرد گفت: «ای رسول خدا! من تنها هستم». حضرت ﷺ فرمود: «به تو و به اسبت سلام کردم»^۴. امام سجاد علیه السلام نیز در واپسین لحظات عمر خود به فرزندش امام باقر علیه السلام فرمود: «إِنِّي قَدْ حَجَجْتُ عَلَى نَاقَتِي هَذِهِ عِشْرِينَ حَجَّةً فَلَمْ أَقْرَعَهَا بِسَوْطِ قَرَعَةٍ، فَإِذَا نَفَقَتْ فَادْفِنُهَا لَا يَأْكُلُ لَحْمَهَا السَّبَاعُ...»^۵؛ من بر این شترم بیست بار حج گزارده و یک بار به آن تازیانه زده‌ام. وقتی مُرد، آن را دفن کن تا درندگان گوشت آن را نخورند...». امام باقر علیه السلام پس از مرگ شتر، آن را به خاک سپرد. امام صادق علیه السلام نیز فرموده است: «لِكُلِّ شَيْءٍ حُرْمَةٌ وَ حُرْمَةُ الْبَهَائِمِ فِي وُجُوهِهَا»^۶؛ هر چیزی حرمتی دارد و حرمت چهارپایان، در صورت آنهاست و صاحب حیوان نباید برای نشانه‌گذاری بر چهره حیوان داغ نهد»^۷. نشانه‌گذاری بر غیر چهره آنها، رواست؛^۸ چنانکه امیر مؤمنان علیه السلام فرموده است: «چهره حیوان را زشت نکنید»^۹.

۱. محمد بن علی صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۲۹۰: «فَإِذَا رَكِبْتُمُ الدَّوَابَّ الْعُجْفَ فَأَنْزِلُوهَا مَنَازِلَهَا فَإِنْ كَانَتْ الْأَرْضُ مُجْدِبَةً فَأَلْحُوا عَلَيْهَا وَإِنْ كَانَتْ مُخْصِبَةً فَأَنْزِلُوهَا مَنَازِلَهَا».

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۱۵۲.

۳. احمد بن محمد برقی، المحاسن، ص ۳۷۵.

۴. فضل الله بن علی رواندی کاشانی، النوادر، ص ۴۱ و ۴۲.

۵. محمد بن علی صدوق، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص ۵۰.

۶. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۵۳۹؛ احمد بن محمد برقی، المحاسن، ص ۶۳۲.

۷. محمد بن علی صدوق، الامالی، ص ۵۰۷: «وَلَا يَسْمُهَا فِي وَجْهِهَا».

۸. احمد بن محمد برقی، المحاسن، ص ۶۴۴: «تُوسَمُ فِي غَيْرِ وُجُوهِهَا».

۹. محمد بن علی صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۲۸۷: «لَا تُقَبِّحُوا الْوُجُوَّةَ».

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، تصحیح: علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم: مؤسسه انتشارات اسلامی، ۱۴۰۴ق.
۲. برقی، احمد بن محمد، المحاسن، چاپ دوم، قم: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱ق.
۳. دمیری، محمد بن موسی، حیاة الحیوان الکبری، بیروت: دار القاموس الحدیث، [بی تا].
۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، تحقیق: محمد سید کیلانی، تهران: مکتبه مرتضویه، [بی تا].
۵. راوندی، سید فضل الله بن علی، النوادر، قم: مؤسسه دار الکتب، [بی تا].
۶. سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر، الجامع الصغیر فی احادیث البشیر النذیر، چاپ اول، بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۱ق.
۷. شهید ثانی، زین الدین بن علی، مسالك الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام، تحقیق: مؤسسه معارف اسلامی، چاپ اول، قم: مؤسسه معارف اسلامی، ۱۴۱۳ق.
۸. صدوق، محمد بن علی، الأمالی، ترجمه محمدباقر کمره‌ای، چاپ چهارم، تهران: کتابخانه اسلامی، ۱۳۶۲ش.
۹. _____، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، چاپ دوم، قم: شریف رضی، ۱۳۶۴ش.
۱۰. _____، من لایحضره الفقیه، تصحیح علی اکبر غفاری، چاپ سوم، قم: مؤسسه انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ق.
۱۱. طوسی، محمد بن حسن، الأمالی، چاپ اول، قم: دار الثقافة، ۱۴۱۴ق.
۱۲. _____، تهذیب الأحکام، تحقیق: سید حسن موسوی خراسان، چاپ چهارم، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ش.
۱۳. _____، المبسوط فی فقه الإمامیه؛ تصحیح: سید محمدتقی کشفی، چاپ سوم، تهران: مکتبه مرتضویه، ۱۳۸۷ق.
۱۴. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، چاپ چهارم، قم: شریف رضی، ۱۴۱۲ق.
۱۵. صالحی شامی، محمد بن یوسف، سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد، تحقیق عادل احمد عبدالموجود و علی محمد معوض، چاپ اول، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۴ق.

۱۶. کوفی، محمد بن محمد، الجعفریات (الأشعثیات)، تهران: مكتبة النینوی الحدیثه، [بی تا].
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تصحیح: علی اکبر غفاری، چاپ پندجم، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۳۶۳ ش.
۱۸. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، چاپ دوم، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۱۹. متقی هندی، علی بن حسام الدین، کنز العمّال في سنن الأقوال و الأفعال، تحقیق و تصحیح: صفوة سقا و بکری حیانی، بیروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۰۹ ق.
۲۰. نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام في شرح شرائع الإسلام، تحقیق: عباس قوچانی، چاپ هفتم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، [بی تا].